

3. Sinteză. Relația de trei termeni. Graiurile din Moldova de nord și din Ardealul vecin prezintă o formă *vig* (< magh. *vég*²¹⁶ ‘capăt, sfârșit’, cuvânt folosit cu sensul ‘val, sul de pânză’). În Moldova, acest cuvânt se rostește *žig*. De aici, prin falsă regresie, se modifică modul de articulare, ajungându-se la *gig*, spiranta devenind semioclusivă. Este foarte probabil ca falsă regresie să fi fost operată în urma diferențelor relevate la contactul cu o altă normă, în contextul în care vorbitorii au devenit conștienți de caracterul regional al acelei rostiri și au considerat că ea trebuie îndreptată²¹⁷.

Substantivul *vin* se pronunță, pe o arie destul de întinsă, din centrul și nord-estul Transilvaniei cu diferite fonetisme: *g'in*, *žin*, *yin*²¹⁸. Conștienți de neadecvarea formei la norma îngrijită, cei ce tind spre această normă, ori puși în situații de comunicare în care consideră că trebuie să vorbească supravegheat, și care au propensiune spre africcate (despre care va fi vorba mai jos), operează o falsă regresie socotind că, aici, rostirea cu africată este cea literară („corectă”). Este posibil ca, uneori, orientarea să se producă și în funcție de un grai geografic apropiat²¹⁹. Se observă că, uneori, vorbitorii normei regionale cunosc

²¹⁶V. Tamás sv. *vig*, de asemenea, GD, p. 301, precum și Viciu *Colinde*, p. 201, unde apare forma *jig*.

²¹⁷Tot astfel apar forme precum *gîțâl* < *žîțâl* < *vițel* (în nordul Moldovei) după modelul *geană* > *žană*, *genunchi* > *ženunchi* (pentru aceste forme vezi Philippide OR II, p. 180, precum și NALR Moldova, hărțile 28 și 55).

²¹⁸V. OR II, p. 188. Astfel de fonetisme sînt greu localizabile în puncte foarte precise. D. Merceș, în *Porecle din Bunești (Fălciu)*, în BIFR VII-VIII, p. 304-309 menționează exemplul *gîșină* „pronunție locală a lui *vișină*, devenit mai întîi *ghîșină*” (p. 307).

²¹⁹Pentru chestiunea evoluțiilor *g* > *ž* și invers, v. printre altele Arvinte *st. cit.* p. 4b-6a. Aici trebuie amintită și o formă precum *gerebie*, pentru *jerebie*, semnalată în GD, p. 195, în Siret și considerată „grafie hipercorectă” (p. 196). *Jerebie* ‘delniță’, ‘bucată de pămînt (proprietate individuală) ieșită cuiva la sorți’ are ca etimon vsl. *žrebi i*, *žrebŭ* (v. Scriban, 713b), de asemenea, v. *Dicționarul elementelor românești din documentele slavo-române 1374-1600*, Editura Academiei, București, 1981 (red. resp. Gh. Bolocan), unde sv. *jirebie* se dă sensul ‘bande de terre’. Cuvîntul apare și astăzi sub forma antroponimului *Jereghie*, *Jireghiu* (pentru acesta din urmă v. I. Iordan, *Dicționar al numelor de familie românești*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1983, p. 267b). În CB apare în textul slavon *жрѣбие*, tradus ‘sorți’ (10/16-17, 13/6-7 etc.). Este

cel puțin o formă pe care „trebuie” să o ocolească. Dacă aceea aparține normei altei regiuni, atunci ei se vor raporta la norma pe care o cunosc cel mai bine (a lor) și care le-ar putea furniza o formă corectă. Acesta este un caz de hiperdialektalism. Existența anumitor relații între diferitele sunete și foneme, precum și posibilitatea trecerilor în ambele sensuri (evident, unul fals), par a fi întrevăzute de vorbitor, însă comportamentul său lingvistic (faptul că, în cele din urmă, optează pentru forma greșită), indică un ridicat grad al confuziei de care acesta este stăpînit²²⁰. Tot astfel se petrec lucrurile și pentru corespondența surdă, atunci cînd apar forme precum *țin*, *țin*²²¹ < *șin* < *fin*. Jocul apare ilustrat și în ALR, I, vol. 2, în h. 218 *fin* ‘filleul’, unde apar *țin*, *țin*ⁱ (194, 401, 667) și la h. 219 *fină* ‘filleule’, cu *țină*, *țin'e* (194, 401, 667). În punctele 401 și 667 din ALR, I, vol. 1, h. 144 *și-a venit în fire* se întîlnește *ș-o vinit în țiri*. În CADE și la Scriban, rom. *sulfină* (< lat. *sulfur*) este dat și cu varianta *sulcină*, des întîlnită în textele populare²²² *Sulh'ină*, dat de I.A. Candrea este considerat ca rezultînd, în urma fenomenului palatalizării labialelor, din lat. **sulfinus*²²³. Cît de mare poate fi confuzia în care vorbitorul se află o arată forme ca: *âpcă* < *șapcă*, *ciopîrlă* < *șopîrlă*, *ćoric* < *șoric*²²⁴, ori *ćearćeaf* < *cearșaf*, tot mai des întîlnit în zilele noastre²²⁵, sau cele care apar la Neculce: *ćerbet* pentru *șerbet*, ori *șfert* care cunoaște și varianta *ćifert* (*ćivert*) ‘impozit trimestrial, a patra parte din impozit’, unde se vede cum șuierătoarea, din norma literară, este tratată precum sunetele provenite în urma

de amintit că în *Glosarul dialectal* publicat de Ștefan Pașca, la p. 42 apare, în județul Someș, *jirébie* ‘femeie tînăra și vioaie’.

²²⁰Cf. EPI, p. 77: „În rare cazuri pronunță forma cu labiala nepalatalizată, și atunci pare a repeta un cuvînt după mine: *pićóre* și îndată se corijează: *t'ićóre*.”

²²¹Pentru care vezi Dumistrăcel *Influența*, p. 176.

²²²V. și Alexandrina Istrătescu, *Texte populare din județul Prahova*, p. 165, apărut în GS, III, p. 152-174.

²²³În *Însemnări și reacții*, GS, III, p. 429-430, unde se dă evoluția *h* > *ș* > *ć*.

²²⁴*Ibid.*, p. 212.

²²⁵Cf. și *cimpanzeu* / *șimpanzeu* (așa apare în CDDE: **șimpanzeu*, cu etim. fr. *chimpanzé*). V. și Hristea *Probleme*, p. 303-304, unde se dau: *ćerbet*, dar și *cepeleag*, *ceasla* (< fr. *chasselas*).

spirantizării palatalelor. Spre deosebire de aceste situații, aceleași zone ne întîmpină uneori cu forme care urmează modificări inverse, desigur, rezultat tot al unei reacții. O formă impusă în norma literară, deși rezultată în urma aceluiași fenomen, este verbul *înfîripa*. Despre aceasta, S. Pușcariu spune că reprezintă un „hiperurbanism al moldovenilor pentru *încîripa*”²²⁶, care ar putea deriva din sl. *čerep* (rus. *čerepu*, rut., bg. *čerep*, cf. magh. *csérep*) ‘hîrb, țeastă, scăfîrlie’ cu sens inițial ironic ‘a drege (de mîntuială) o oală spartă, adunînd la un loc hîrburile ei’²²⁷. Procesele care au avut loc în acest caz par a indica faptul că memoria a atras în jocul analogiei o serie de alte transformări. De regulă, vorbitorul se comportă ca și cum ar cunoaște legile fonetice care se împlinesc prin rostirea sa. Dar atunci cînd încearcă să acționeze conștient face analogii greșite căci uită, ori nu cunoaște o realitate fundamentală: de la forme diferite se poate ajunge, prin evoluție fonetică, la o singură formă, după cum fluxuri sonore identice pot evolua divergent²²⁸. Astfel, o formă populară poate avea, pe lîngă un corespondent literar, unul fals, creat prin aplicarea analogică a unei legi fonologice. În jumătatea nordică a Moldovei, *f* + — > *ș*: *fier* > *șer*, *fiu* > *șiu*²²⁹. În cealaltă jumătate, evoluția aceluiași forme s-a oprit la *h*: *ier*, *iu* > *hiu* căci *f* + — > *h*. Dacă în jocul confuziilor a intrat și *fîr*, ceea ce este foarte probabil, dat fiind sensul formei în discuție (la nivelul sugestiei, căci se înfîripă ceva din elemente puține și firave), atunci este posibil la traseul urmat de această formă, la nivel fonetic, să fi trecut și prin cel urmat de *fîr*, dar în sensul celălalt, adică suferind mai întîi o spirantizare după care a urmat depalatalizarea. Firește, „depalatalizarea” era

²²⁶Pentru acest cuvînt v. DR II, p. 825, DR IV, p. 710-712, de asemenea, Viciu *Glosar*, p. 110, unde se dau sensurile ‘a pierde putere după un morb’ și ‘a se prevedea cu ceva în mare silă și cu mare greu’.

²²⁷V. DR, IV, p. 712. În ceea ce privește etimologia propusă, mai este de reținut că *Lexiconul* lui Miklosich glosează, la p. 1125b, *чрѣпъ* ‘ὄστρακον’, ‘testa’, *чрепъ* ‘cranium’.

²²⁸În *Morfonemul*, p. 224, S. Pușcariu observă că diferite „legi fonologice” pot genera (pot avea ca rezultat) aceeași formă, ceea ce conduce la confuzii.

²²⁹Firește, cu precizarea esențială făcută de Gh. Ivănescu, în *Problemele*, p. 158.

întemeiată, cea care a corupt inițial forma fiind evoluția fonetică²³⁰. Forma *înșiripa* evoluează așadar, la **înșiripa* (precum *cer* ‘caelum’ > *șer*), după care este tratată ca una provenită în urma palatalizării labialelor; subiectul a „redat” limbii forma cu labiala „refăcută”. Neștiind că la spirante se poate ajunge atît prin evoluție de la palatale cît și de la africcate, vorbitorul, al cărui sistem fonetic cunoaște atît labiale, cît și africcate se poate afla în dilemă ori de cîte ori ajunge la asemenea „intersecții” avînd de exprimat o opțiune. Ca formă inexistentă în „memoria limbii”, aceasta s-a putut impune și datorită faptului că fonetismul nu contravenea normei literare. Schimbarea fonologică a fost sprijinită și prin mecanismele care acționează în cadrul etimologiei populare.

Lucrurile pot fi mai ușor observate prin studierea unor evoluții aparținînd ariilor lingvistice ale Moldovei, unde forme precum *ceară*, *cireșe* cunosc rostirile *șeară*, *șireșe*. Acestea pot suferi false regresii ajungînd la forme cu labiodentală: *feară*, *fireșe*²³¹, *Fizmuță*²³², *ver* < *șer* < *ger*²³³. „Hiperurbanismele” semnalate de G. Istrate²³⁴: *certe* pentru *fierte*, *Ĉlip* pentru *Filip*, sau invers, *s-a răfit*, pentru *s-a răcit*, *fernută*, pentru *cernută*, explicate de acesta prin confuzia $s < f +$ — cu $s < c + e$, i ²³⁵, surprind orientarea vorbitorului în ambele direcții²³⁶.

²³⁰Pentru *desfira*, *resfira* v. și Al. Graur, *Etimologii românești*, Editura Academiei, București, 1963, p. 148-150. V. și Arvinte *St.lingv. Gen.*, p. 54b-55a, unde se discută și se oferă o soluție pentru verbul *a rășchira*. V. și Pușchilă, p. 31.

²³¹Pentru ambele forme vezi Dumistrăcel *Influența*, p. 212.

²³²V. și cazul relatat de Al. Cristureanu, în *Raportul dintre dialectologie și antroponomie reflectat în domeniul poreclelor*, în ALIL, t. XXX (1985), 333-340, unde un localnic (Ibănești, Mureș) explică porecla *Fizmuță* purtată de un consătean: „cîn o fost la școală, o vrut să zică domnește *șîzmă*, da n-o zis cum trebe” (p. 338). Din explicație se observă că povestitorul nu riscă o încercare de a pronunța cuvîntul „pe domnește”.

²³³Caz relatat de profesorul V. Arvinte, care a înfilnit această regresie în cursul unei anchete dialectale din nordul Moldovei. Vezi și Dumistrăcel *Influența*, p. 176, unde se dă forma $v-er$ ‘ger’.

²³⁴În *Grai popular*, p. 132-150.

²³⁵V. și Istrate *Nepos*, în BIFR, IV (1937), p. 50-97, unde un informator spune că „numai țigani grăiesc așa” (cu *f* pentru *s*), fiind vorba, de fapt, despre cei din satul vecin,

Cum se observă, datorită faptului că, în graiul său, $f + \text{—}$, $v + \text{—}$ ajuns să evolueze la ș , ž iar č , g , de asemenea, vorbitorul se vede la un moment dat la mijlocul unui lanț, în punctul în care rostește spirante. Soluțiile sale reale sînt și labiodentale, și africcate, după caz. Incapacitatea sa de a discerne corect este firească, în mare măsură, și aceasta nu derivă doar din necunoașterea etimologiei cuvintelor, a căii urmate de evoluția fonetică a acestora — elemente care nu apar prea des nici la vorbitorul creditat ca instruit și reprezentant al normei literare — ci, mai cu seamă, din identitatea fonetică a spirantelor, pe care el o stabilește indiferent de proveniența lor: din africcate, din labiodentale, șuierătoare din norma literară. Întrucît, aceluiași vorbitor nu i se poate tăgădui capacitatea de a observa că respectivele sunete din vorbirea sa (și din norma regională căreia îi aparține) au drept corespondente în norma-etalon diferite sunete, și nici dorința de a pătrunde în norma literară, rezultatele operațiilor pe care acesta le efectuează trebuie puse pe seama unor analogii greșit operate.

Față de forme precum *feară* ori *fireșe*, prezența unor astfel de modele în conștiința vorbitorului și relația acestora cu africcatele și palatalele este evidentă în *rahilă* ‘durere internă’²³⁷. Relația cu *racilă* nu ridică probleme, curios este doar faptul că această formă apare într-o arie lingvistică ferită de astfel de oscilații, așadar acest h' s-ar datora ocolirii tocmai a unui č presupus ca rezultat al regresiei din evoluția $f > \text{ș}$, la un vorbitor palatalizant (la care se înregistrează *h'incă*, *g'ine*, *zg'iera*, *înk'iedicat*, *să lik'ise*, *vorg'im*, *n'iros*, *n'ierea* etc, v. p. 113, 114). Acest vorbitor reacționează, poate, la *rašilă*, dar nu spre č , căci ar vrea, probabil, să ocolească un č fals, fenomen de a cărui existență poate avea cunoștință, în consecință se va direcționa către palatală. Are

locuitori cu care relațiile nu erau prea amicale. Firește, „țigani” recunoșteau cum grăiesc și, dincolo de același răspuns pe care l-au dat și cei din satul vecin, și unii și ceilalți erau convinși de „corectitudinea” graiului lor.

²³⁶Este revelator, în acest sens, ceea ce se petrece în cazul împrumutului din maghiară, *hition*, care poate aplea atît sub forma *vition*, cît și *gitiuană*, *žitiuon* (v. Tamás, sv. *hition*).

²³⁷Semnalat de Alexandrina Istrățescu în GS IV, nota 67 și textul CXII, p. 113.

loc așadar, o schimbare a modului de articulare, de la semiocluzie la constricție, precum și a locului de articulare. Vorbitorul se poate orienta diferit reacționând la eventualele corecții ce-i sînt aduse (v. mai sus), comportîndu-se ca și cum nu ar cunoaște fonetismele formelor din norma spre care tinde, doar fonetismele caracteristice acestuia în general.

Exemplele de pînă acum prezentate pot fi clasificate în două mari grupe. O primă clasă conține forme care, în limba literară, în urma acțiunii legilor fonetice, prezintă labiale, și în care, după schimbările fonologice, apar africcate, cealaltă, dimpotrivă, prezintă forme cu africcate în norma literară, formele cu labiale apărînd în urma falselor regresioni. Ceea ce, în mod firesc, lipsește conștiinței în aceste situații este adaptarea raționamentului analogic la condițiile particulare ale fiecărei forme, cunoașterea evoluției lor. Calea evoluției fonetice și reglajul prin deprinderile majorității a fost călăuză cea mai sigură în mediile neinstruite. Normele lingvistice reprezintă în fapt niște mijloace prin intermediul cărora se ating niște scopuri, care sînt valori în general. În acest context, normele constituie un ansamblu de modele aplicate, care se extrag treptat din experiență, din observație și care se restructurează continuu, înțelegerea reciprocă a membrilor comunității care utilizează aceleași reguli (percepute și asumate) fiind o condiție esențială a valabilității normei, a coeziunii lingvistice — și sociale în general²³⁸ — a acelei colectivități. În acest sens, norma literară înseamnă instaurarea altor reguli²³⁹, încercările de acces la aceasta, dar pe căi improprii generînd „greșeli”. Trebuie menționat faptul că orientarea într-o direcție sau alta nu se face neapărat în urma excluderii, consecință a unui raționament, a celorlalte posibilități. Este posibil ca vorbitorul să fie orientat de forța unei tendințe impuse de organele articulatorii, pentru care respectivul context să reprezinte împlinirea unor tendințe favorizate de deprinderile articulatorii. Cu toate acestea, se poate considera că nu acest factor este cel aflat la baza unor

²³⁸Norma este doar una dintre componentele normei sociale, care funcționează ca un comportament colectiv și care se edifică istoric și social.

²³⁹Cf. Ivănescu, *Storia*, de asemenea cele spuse de același savant în *Istoria* p. 13-15.

asemenea operații. Modelul pe baza căruia are loc orientarea poate fi presupus de către lingvist doar atunci când cele două opțiuni cu posibilități egale de a se realiza sînt împiedicate de intersectarea cu alte paradigme, fenomene fonetice ori de influența unei forme asemănătoare. În principiu, apariția, la același vorbitor, a ambelor opțiuni în cuvinte diferite, dar în contexte identice, arată că orientarea nu ține de tendințe și deprinderi, ci este conștientă, dar fără a conduce la închegarea în mintea acestuia a unor paradigme complexe, care să cuprindă toate cuvintele. Opțiunea se orientează în funcție de interdicții urmărind analogii făcute numai separat, pentru fiecare caz particular, așadar nesistematice.

În legătură cu fenomenul aici discutat se cer făcute unele observații. Hărțile 3 (*piele*), 34 (*bărbie*), 39 (*piept*), 40 (*șira spinării*), 53 (*ureche*), 55 (*picioar*) 57 (*genunchi*), 67 (*chior*), 69 (*știrb*), 71 (*șchiop*), 83 (*înghit*), 84 (*sughiț*), 85 (*suspină*), 87 (*scuip*), 92 (*scarpin*), 243 (*deochi*), 295 (*priveghi*), din ALR, evidențiază aria din centrul Transilvaniei, față de cele din jur, din punctul de vedere al rostirii africateri prepalatale surde (este cazul care va fi analizat aici). Față de obișnuitele rostiri cu *k'*, întâlnite în Moldova, din punctul 556 se dezvoltă o zonă de forma unui triunghi dreptunghic cu deschiderea spre centrul ariei nordice, cuprinzînd punctele 227, 259, 268, 217, 215, 214, cateta mică trecînd prin zona localității Cluj, unde încep rostirile cu *pt'*. În acest triunghi, formele care în Moldova suferă palatalizarea trecînd la *k'*, se rostesc cu *čpč*. Constatarea este întărită de studiul hărților 1891 (*pieptăn, piepteni*), 1854 (*adăp, adăpi*), 1857 (*scap, scăpi*), 1907 (*se apropiie, ne apropiem*), 2067 (*să piară*), 2138 (*pierdut*), din ALR s.n., vol. VII, care indică pentru aceeași zonă (punctele 365, 228, 219, 260) aceeași rostire cu *čpč*. NALR Moldova prezintă pentru aria nord-vestică a zonei anchetate forme avînd africană pentru palatală: *păduče* pentru *păduche* (h. 15), *č'or, čuoară* pentru *chior, chioară* (h. 9), *unghii* pentru *unghii* (h. 84), *ženunč* pentru *genunchi* (pl.), (h. 86), *cu coada uočului* (h. 24) pentru *~ ochiului*²⁴⁰. La acestea se pot adăuga

²⁴⁰V. și ALR, I, h. 18 *albul ochiului*.

datele oferite de hărțile 2 (*cruce*), 3 (*ceață*), 4 (*geme*), 5 (*picior*), 6 (*gingie*), 7 (*tu mănânci*), 34 (*negi*), 35 (*dulce*), anexate la LR II, și corelând aceste date între ele²⁴¹, se pot avansa unele ipoteze.

În zona amintită, palatalelor din graiul moldovenesc, ori celor din norma literară, le corespund africcate, iar acolo unde cea din urmă prezintă africcate, această arie lingvistică prezintă fricative, ca în Moldova de nord. Ceea ce atrage atenția este faptul că formele conținând aceste sunete par a fi fost tratate nediferențiat: indiferent de proveniența lor (din norma literară sau nu) și indiferent de etimon (cu *k'* sau *pi*). Astfel, se înregistrează atât *cele* (*pcele*) pentru *piele* (mold. *k'iele*), cât și *șcôp* pentru *șchiop*²⁴². Forme de acest fel, cu *pĉ*, *ĉ* pentru *pi* > *k'* apar și în ALR, II, h. 81 (*pipernicit*), unde apare răspunsul *împĉilit* (pct. 365), *mpĉil'it*, *ĉilă* (pct. 219), *mpĉil'it* (pct. 260), alături de forma corectă din punct de vedere etimologic *împilit* (pct. 53) și *o-mpilit* (pct. 27)²⁴³. De asemenea, tot în ALR II, h. 295 (*piron*) apar forme cu *k'* în sudul Moldovei, *pĉ*, în punctele 260, 219, 365, 228, spre vest apărând *t'*. Vorbitorii nu au pretenția de a vorbi literar, ci doar corect, și o fac din punctul de vedere al normei lor. În aceste situații norma literară nu este prezentă ca reper în mintea vorbitorilor; există doar ideea de corectitudine, socotită după normele ce guvernează graiul local. Ar fi greu de susținut că rostirile având *ĉ*, *g̃*, pentru *k'*, *g'*, reprezintă, cel puțin inițial, reacții la rostirea celor ce palatalizează labialele; dar se poate susține că, analogia, și reacția generează un fonetism care trece și asupra formelor ce prezintă palatale în norma literară, unde a fost chiar „refăcută” labiala; apoi, că pentru formele care prezintă africcate în

²⁴¹Situația din celelalte volume ale ALR nu necesită o prezentare specială, fiind aceeași.

²⁴²Cf. EPI, p. 117-118, unde, la Prundul Bîrgăului, anchetatorul întilnește și *pĉiuă* alături de *piuă*. Cf. Vasiliu, unde se prezintă forme precum *bĉidușii* pentru *ghidușii*, (în ALR, II, MN [2662] *Caua*, la întrebarea: „Cu ce speriați copiii, ca să nu se poarte rău? Cine ziceți că vine?”, se înregistrează, în punctul 219: „bod'a (=șeva hîd ca *bĉidușu*)”, *ĉilesc* pentru *ghilesc* (p. 199), unde este vorba despre verbul, de origine slavă, *a bili*, pentru care v. Scriban, p. 196b, Papahagi, *Dicționarul*, sv *bilescu*, Mihăilă *Dicționar*, p. 195; în *Epica populară din județul Argeș*, în GS, V, p. 217-299, Alexandrina Istrățescu raportează „Fața de *bileală*...” (p. 233).

²⁴³În CADE, în dreptul verbului *împili*, al doilea sens dat este ‘a pipernici’.

norma literară s-ar fi acceptat fonetismele care circulau și în Moldova (ori la care se ajunsese prin evoluție independentă), apărînd astfel o cale de evitare a formelor celor mai rebarbative și diferențînd între palatale și africcate. Cu toate acestea, este posibil ca, în aceste situații, totul să nu fi fost decît jocul evoluțiilor fonetice, o chestiune de tratament și nu una de reacție²⁴⁴. Pe de altă parte, este dificil de ignorat o confuzie din Ps.S.²⁴⁵, aflată în plină desfășurare, deoarece apare atît *cierzi* pentru *pierzi* (11/5-6), cît și *pai* pentru *ce-ai* (19/17). Confuzia între *t*, *d*, *k'*, *g'* și *t'*, *d'* la *ĉ/ĉ*, *ĝ/g'*, petrecută în unele arii vestice ale teritoriului dacoromân, a fost observată și discutată de mai mulți isorici ai limbii și dialectologi. Dacă E. Petrovici atribuie acest fapt contactelor lingvistice, în ultimă instanță, influențelor străine²⁴⁶, N. Mocanu²⁴⁷ pare să sugereze că explicația influențelor străine nu este decît un refugiu, o pondere demnă de luat în seamă necesitînd explicația prin acțiunea factorului conștient. Această ultimă explicație este susținută cu argumente solide într-un studiu mai vechi²⁴⁸. După o prezentare concisă a situației din aria de vest, însoțită de o critică a opiniilor emise asupra chestiunii²⁴⁹, autorul arată că aceste fenomene nu decurg din evoluții fonetice caracteristice subdialectului bănățean. Tratamentele care se înregistrează în această zonă sînt următoarele: rostiri de tipul *t'ag*

²⁴⁴V. Adrian Turculeț, *Palatalizarea labialelor f, v, la s(i), z(i)*, în ALIL, t. XXXI (1986-1987), A. Lingvistică, p. 263-278, unde se discută forme precum *ĝiu* pentru *viu*, *ĝiĝăl* pentru *vișel*, *ĝermi* pentru *viermi*, *ĉerbinșeală* pentru *fierbinșeală*, *o ĉi fost* pentru *o fi fost* considerîndu-se că *ș*, *ž* evoluează la *ĉ*, *ĝ* ca rezultat al „încrucșării unor sisteme fonetice de tip maramureșean și moldovenesc”, avîndu-se în vedere, ca pe un factor favorizant, și influența dialectelor vecine poloneze și ucrainene (p. 268). Ipoteza influențelor străine rămîne dificil de demonstrat și, ca în multe situații, nenecesară. În ceea ce privește termenul *încrucșare*, acesta necesită precizări riguroase, el putîndu-se referi și la aceea că, între cele două arii lingvistice, au avut loc contacte și reacții. V. și Urișescu *Observații*, p. 162-165.

²⁴⁵Ediția I. Bianu.

²⁴⁶V. Petrovici *Depalatalizarea*.

²⁴⁷V. Mocanu, p. 184-185.

²⁴⁸V. Urișescu *Observații*.

²⁴⁹Este vorba despre trecerile *t* (*t'*), *d* (*d'*) la *k'*, *g'* în jumătatea de nord a Banatului și de trecerea *k'*, *g'* la *ĉ*, *ĝ* [(*ĉ*) (*ĝ*)] în două arii vecine, bine delimitate (p. 162).

pentru *cheag* s-au păstrat o vreme, coexistând cu forme în care palatalele s-au menținut nealterate, după care se ajunge la rostiri de tipul *éag*. Întrucît confuzia dintre *t'*, *d'* și *k'*, *g'* nu era generalizată, reacția împotriva fonetismelor de tipul *t'ag* conduce la regresii în urma cărora apar forme de tipul *cîrk'îță*. Reacția zonei (auto)izolate este evidentă în acest caz. Condițiile în care reacția se produce sînt date de interferența a două fenomene și a trei stadii. Primul stadiu este vechi, cel de-al doilea se referă la un fonetism comun celor două arii, dar pentru categorii diferite de contexte, stadiul al treilea decurgînd din primul, dar în zona conservatoare evoluția fonetică nu a ajuns la el: dacă *k'ag* > *t'ag*, înseamnă că *cîrt'îță* trebuie rostit corect *cîrk'îță*, toate acestea pentru a nu se ajunge la rostiri cu africată *é*, posibile dar incorecte aici din perspectiva graiului²⁵⁰.

Raportarea la forme de tipul *sugîiț* < *sughiț*, apărute, probabil, în urma unei tentative de ocolire a formei cu spirantă (*sužiț*)²⁵¹, arată că, din punct de vedere articulatoriu avem a face cu o schimbare succesivă a modului de articulare (oclusiva devine spirantă), după care, păstrîndu-se locul de articulare (devenit prepalatal din palatal), se trece la semiocluzie. Dar în aria respectivă, *ș* și *ž* sînt respinși dacă apar din palatale (cum se întîmplă în Moldova de nord) și acceptați dacă se folosesc pentru africate (tot ca în Moldova de nord). Pe de altă parte, africatele se folosesc în formele în care apar în Moldova spirante provenite din palatale, la rîndul lor, acestea provenite din labiale. Această ultimă rostire, însă, se înregistrează și în cazul în care norma literară prezintă palatale.

Hărțile lingvistice arată că, de regulă, pentru forme care cunosc mai multe fonetisme în diferitele arii lingvistice, isoglosele sînt oblice. Într-un sens, fiecare arie lingvistică reprezintă un bloc relativ unitar ce poate reacționa la interacțiunea cu cele din jur. Normele ce se instituie conștient se constituie reacționînd — cel mai ades prin respingerea normelor celuilalt. Pe de altă parte, reacția cea mai puternică nu se

²⁵⁰ Pentru această chestiune v. și I. Pătruț *Velarele*.

²⁵¹ V. ALR I, h. 84 și 83 (*înghit*).

produce afiț față de rostirile (evolute cîteodată) ale celor din jur²⁵², cît în vederea ocolirii „tarelor” proprii, fiind lesne de observat cum tocmai „țara” graiului este zona în care se manifestă de obicei aceste false regresii²⁵³. Hipercorectitudinea apărînd și din dorința de a intra în rînd, dar cu vorbitorii a căror normă are prestigiul recunoscut — o evidențiere pozitivă așadar²⁵⁴ —, reacția cea mai puternică se va produce la simpla confruntare a modelului cu punctul cel mai slab al normei aspirantului, sau spre a proteja punctul cel mai susceptibil de a fi modificat. Evoluții precum *șeară* > *feară*, ori *șin* > *cin*, pentru *ceară*, respectiv *fin*, indică o anumită incoerență la nivel general. Ceea ce știe vorbitorul cu siguranță este faptul că spiranta nu poate fi „corectă” (de aici și *șapcă* > *capcă*)²⁵⁵, certitudine de la care începe un joc al analogiilor care îl orientează pe acesta²⁵⁶. Orientarea se poate face și în funcție de „greșeală”, iar analogia poate servi ca reper. Autocorectarea informatorilor, atestată de atlasele lingvistice și relatată de anchetatori, uneori la sugestia ori sub influența acestora din urmă, este semn că, după conștientizarea formelor, există posibilitatea apariției oscilațiilor

²⁵²Reacție motivată mai ales de percepția subiectivă dată de deprinderea cu anumite succesiuni de sunete.

²⁵³A. Lombard chiar arată că analogia atacă în punctul în care înlînește rezistența cea mai mică (Lombard, p. 76-77), v. și Dumistrăcel *Fonetisme*, p. 377.

²⁵⁴Pentru evidențiere pozitivă și prestigiu vezi, spre exemplu, Luciano Canepari, *art. cit.*, p. 93.

²⁵⁵*Șapcă* nu poate fi tratat precum *șireșe* întrucît șuierătoarea este dură în primul caz neputînd fi orientată spre labială, dar v. și *curcele* pentru *surcele* (în sudul Moldovei), formă firească dacă se are în vedere că africata conține implicit un element palatal, sau *să scape* pentru *să scape*, în nordul Ardealului.

²⁵⁶V. și *ceață* > *s'ață* ori *încrușișat* > *încrusișăt*, *ulciur* > *ulșor*, *ciolan* > *șolan*, atestate de NALR Moldova. De asemenea, v. exemplele din Istrate *Grai popular*, p. 143. S. Pușcariu, în DR VII, p. 1931-1933, consideră că forme de acest tip sînt „explicabile prin Moldova și Ardealul de Nord”, autorul acordînd conștiinței un rol primordial în apariția unor astfel de forme. În ceea ce privește substantivul *capcă*, v. și Zamfira Mihail, *Despre regionalismul șapcă și neologismul omonim*, în ALIL, t. XVII, 1966, p. 143-150. În acest articol, care pare a arăta că situația cuvîntului discutat este deosebit de complexă, la nivel semantic mai ales, apare forma care, probabil, rezultă în urma unei hiperregresii într-o zonă restrînsă din Moldova și este greu de spus exact dacă ea se datorează unei influențe străine.

la contactul cu o normă superioară²⁵⁷. Existența acestor oscilații este semn al unor procese analogice operate pe o bază nu mereu sigură pentru vorbitor și pe baza mai multor termeni de comparație și a mai multor repere.

4. Reacții la fenomenul velarizării. Generalități. Constatate ca o prezență masivă în limba literară — care înregistrează un amestec de forme velarizate și nevelarizate — dar și în unele graiuri, formele cu vocale velare sînt numeroase deoarece velarizarea s-a produs pe mai multe căi, evoluției în cauză supunîndu-i-se mai multe sunete. Confuziile care pot apărea la aceste nivele sînt mult mai mari, vorbitorul nereușind să opereze toate modificările în sensul început și cerute de logica actului său²⁵⁸. Așa cum *v* din *viclean* nu are temeuri etimologice, tot astfel, urmașul *eradico* nu impune — sub același aspect — un *i* în prima silabă. Fără a nega rolul contextului fonetic, care este

²⁵⁷Pentru această chestiune v. Dumistrăcel *Influența*, p. 204-222, unde se fac nuanțări utile asupra mai multor fenomene pe care le implică apariția fonetismelor din categoria celor pînă aici prezentate. Pentru conștiința informatorilor și reacția față de prezența acestor fonetisme, v., la același cercetător, p. 211-212, 217. De asemenea, A. Avram, *Cu privire la cronologia transformării în africcate a oclusivelor (pre)palatale în graiurile dacoromâne*, în SCL, 1979, 3, p. 199-214, mai ales la p. 202-205. De asemenea, v. ALR s.n., h 1965 (*vorbesc*); în p. 605 apar *vorb'esc* k *vorg'esc*. În sfîrșit, M. Sala, în *Remaques*, notează cazuri precum *cartof* [k] *cartóh'i* (196/123), *fir* [k] *șir* (96/250) și *vite* [k] *g'ite* (121/172) (p. 197) prin care se atestă autocorectarea informatorului care, din teama de a nu emite o formă hipercorectă, revine pe terenul solid al certitudinilor normei sale; v. și nota 216.

²⁵⁸Din această perspectivă, studiul textelor vechi este de natură să indice o distribuție destul de curioasă a formelor cu velare. Contextele velarizante sînt numeroase — sub aspectul rezultatelor — numai dacă situația este privită în ansamblu deoarece, pe arii lingvistice, se observă că există „preferințe”, doar anumite contexte de la nivelul întregului producînd velare într-o anumită arie lingvistică, în vreme ce alte asemenea contexte nu acționează velarizant asupra vocalei palatale. Datorită specificului chestiunii, prezentarea materialului a fost făcută diferit decît pentru fenomenul anterior discutat. Discutarea aspectelor care apar aici va urma alte criterii, în funcție de caracterul justificat sau nu — din punct de vedere etimologic — al regresivii operate și urmînd o anumită ordine a sunetelor implicate.